

KUML
1997-98

KUML 1997-98

KUML 1997-98

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Redaktion: Hans Jørgen Madsen og Jesper Laursen

Omslag: Louise Hilmar

Tilrettelægning: Narayana Press

Tryk: Narayana Press

Skrift: Bembo 12/13

Papir: 115g Arctic Silk

Copyright © 1998 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-597-1

ISSN 0454-6245

Indhold/Contents

<i>Hans Jørgen Madsen og Else Roesdahl: Olaf Olsen 70 år</i>	7
Olaf Olsen 70 years	8
<i>Søren H. Andersen: En mønstret pragtøkse fra ældre Ertebølletid</i>	9
A Magnificent ornamented axe from the Early Ertebølle Period	27
<i>Henrik Skousen: Rønbjerg Strandvolde – en kystboplads ved Limfjorden</i>	29
Rønbjerg Strandvolde – a coastal settlement by the Limfjord	71
<i>Lisbeth Christensen: Vandet skole – en ældre romertidsgrav med ringfibler fra Thy</i>	75
An Early Roman Iron Age grave with ring brooches from Vandet School in Thy	103
<i>Bjarne Henning Nielsen: Jernalderfund fra Egådalen</i>	105
Iron Age finds from the valley of Egå	124
<i>Elisabeth Barfod Carlsen: Et smykke i slægt med guldbrakteaterne</i>	127
A pendant related to the gold bracteates	141
<i>Claus Feveile, Stig Jensen og Kaare Lund Rasmussen: Produktion af drejet keramik i Ribeområdet i sen yngre germansk jernalder</i>	143
The production of thrown pottery in the Ribe area towards the end of the late Germanic Iron Age	159
<i>Ole Crumlin-Pedersen: Skibsfundene fra Hedeby</i>	161
The Hedeby shipfinds	183
<i>Anne Pedersen: Bidselbeslag fra Bøgeskov Strand</i>	185
A Harness Cheek-piece from Bøgeskov Strand	194
<i>Bente Holmberg og Jan Skamby Madsen: Da kom en snekke ...</i>	197
A snekke came	224
<i>Hans Skov: Udgravningerne i Århus Midtby 1994-97</i>	227
The excavations in the centre of Aarhus 1994-97	292
<i>Thomas Bertelsen: Kirketage</i>	295
Church Roofs	343
Anmeldelser	347
Jysk Arkæologisk Selskab 1997	369
Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter	373

Vandet skole – en ældre romertidsgrav med ringfibler fra Thy

Af LISBETH CHRISTENSEN

I 1959 stødte man i forbindelse med bygning af Vandet skole i Thisted amt på en centralgrav fra ældre bronzealder i den overpløjede høj, "Sæk-høj".¹ Lige uden for højfoden lå en gravplads med syv jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder og en tidlig førromersk brandplet (fig .1). En af gravene, grav 7, udmærkede sig ved et rigere udstyr end de øvrige, blandt andet omfattende to sjældne ringfibler. Med udgangspunkt i denne grav vil ringfibleernes typologi, kronologi, udbredelse, funktion og sociale kontekst blive behandlet indenfor det nordgermanske område i romersk jernalder.

Gravskikken i Thy

I Thy kendes fra henved 30 lokaliteter ca. 50 romertidsgrave. Hovedparten af disse er enkeltliggende grave, ofte anlagt under flad mark, men de kan også være anbragt uden for foden af en ældre høj eller evt. i en primærhøj.

Endvidere forekommer få mindre gravpladser som Vandet skole med fra to til syv grave.

Jordfæstegravskikken er enerådende i ældre romersk jernalder. Det drejer sig om stenbyggede grave, som også kendes fra Vendsyssel, Himmerland og området mellem Mariager Fjord og Randers Fjord.²

De thylandske grave er hyppigst bygget af ét skifte kalkstensheller og som regel orienteret N-S eller NØ-SV. Det gælder også gravene ved Vandet skole.

Den døde lå på siden med optrukne ben, hovedet i gravens sydende og ansigtet vendt mod øst eller vest. Kun én af gravene fra Vandet skole var helt uden skeletspor, de øvrige følger den gængse skik. Bemærkelsesværdigt er iøvrigt Vandet skole, grav 1, hvor kraniet viser spor efter trepanering. Det er det eneste sikre eksempel på trepanering i ældre romertid i Danmark.³

Gravgodset består fortrinsvis af lerkar og jernknive samt kun meget lidt eller intet andet personligt udstyr. Gravene rummer som regel kun

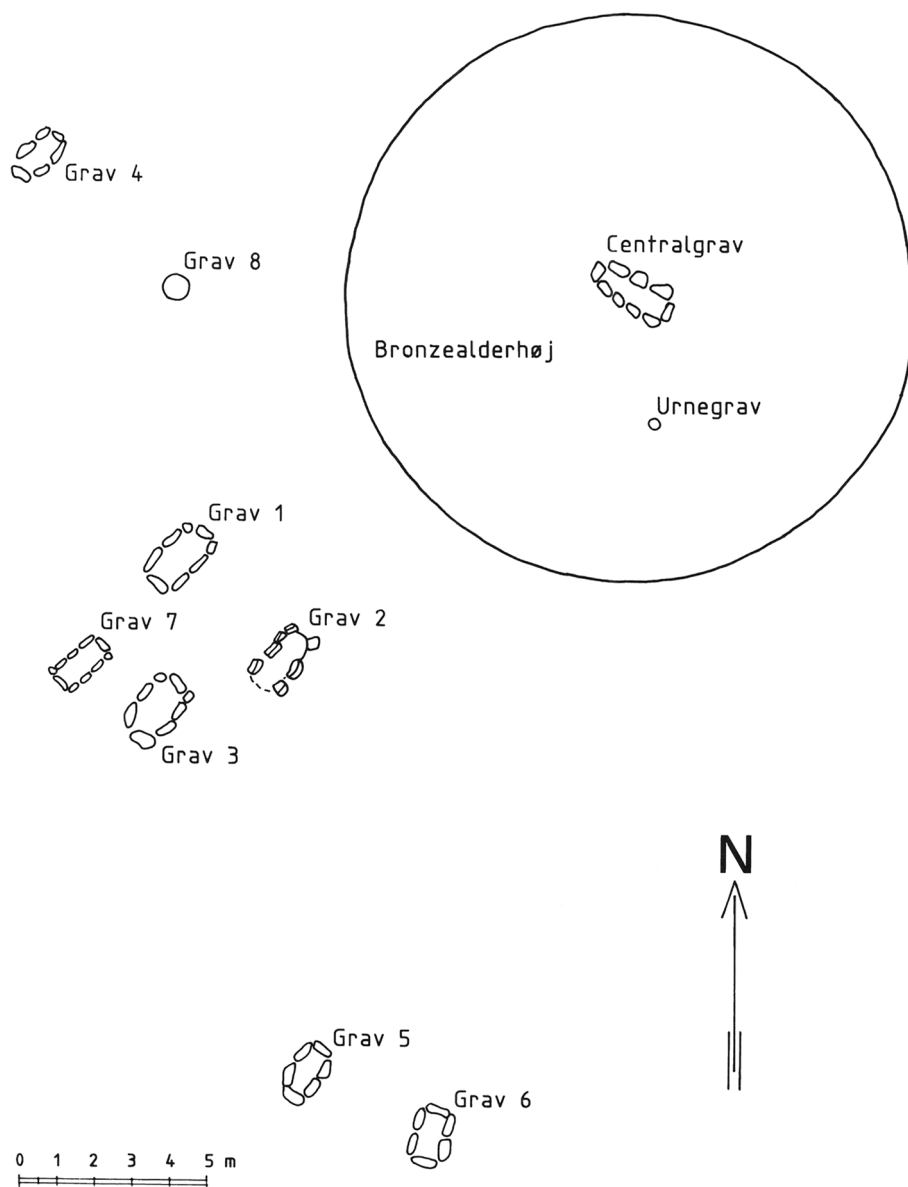

Fig.1 Oversigtsplan over gravpladsen ved Vandet skole. Tegning: Olfert Voss.
 Survey of the burial ground at Vandet School. Drawing by Olfert Voss.

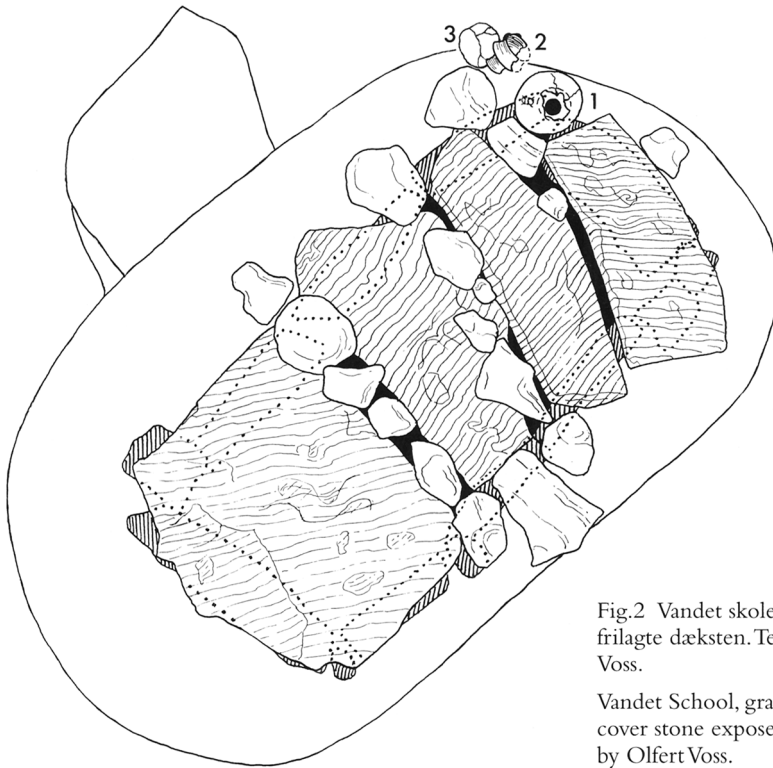

Fig.2 Vandet skole, grav 7, med frilagte dæksten. Tegning: Olfert Voss.

Vandet School, grave 7 with cover stone exposed. Drawing by Olfert Voss.

1-4 kar; i et enkelt tilfælde dog op til 11 kar. Der findes tilsyneladende ingen faste regler for hvilke lerkartyper, der medgives i graven og for deres placering i kisten.

I to af gravene fra Vandet skole, grav 1 og grav 2, fandtes endvidere to glasperler, dels en dobbeltlagsperle med guldfolieindlægning, dels en millefioriperle. Derudover kendes der kun to glasperler fra en grav i Vester-vig. 9 af de thylandske grave indeholdt en dyng af forskelligartede småsten med fra 6 til 22 små sten, som lå på gravbunden. Heraf er fire af gravene fra Vandet skole.

Skikken at medgive småsten er almindeligt forekommende i det meste af Danmark. I f.eks. Østjylland og på Langeland optræder stenene øjensynlig kun i kvindegroave som dateres til sen 1. årh og begyndelsen af 2. årh. e.Kr.⁴ Småstenene tolkes blandt andet som symboler på mad.⁵

Endelig er der fundet fåreknoqler i grav 1 og 5 fra Vandet skole. Dyreknoqler findes i både jordfæste- og brandgroave fra denne tid og de tolkes normalt som madvarer til den døde.

Kun få af de thylandske groave, heriblandt grav 7 fra Vandet skole, adskiller sig fra hovedparten af groave ved det rigere og mere specielle groavudstyr.

Vandet skole, grav 7

Grav 7's stenkiste var anlagt under flad mark. Den var dækket af ét lag kalkstensheller samt mindre sten og målte indvendig 1,35 m × 0,6 m. Dybden var 0,5 m (fig. 2). Af den afdøde fandtes spor af kraniet med flere tænder samt et lårben. Den døde har ligget på siden med let bøjede ben, med hovedet i syd og ansigtet mod øst. Ved eller bag hovedet lå en jernnål, som formodentlig har tjent som hårnål eller evt. har været fæstnet i en hovedbeklædning. På hver skulder har der siddet en ringfibel og midt på brystet en sølvfibel. Graven indeholdt desuden fem lerkar, hvoraf to var anbragt uden for kisten. Lerkarrene i kisten stod dels ved foden, dels ved skinnebenet (fig.3). Anlægget var uforstyrret.

Gravgodset indikerer, at den døde var en kvinde, mens knogleanalyser blot angiver, at det drejede sig om en voksen person.⁶ Af udstyret fremgår iøvrigt, at den gravlagte tilhørte den mere velstillede del af befolkningen.

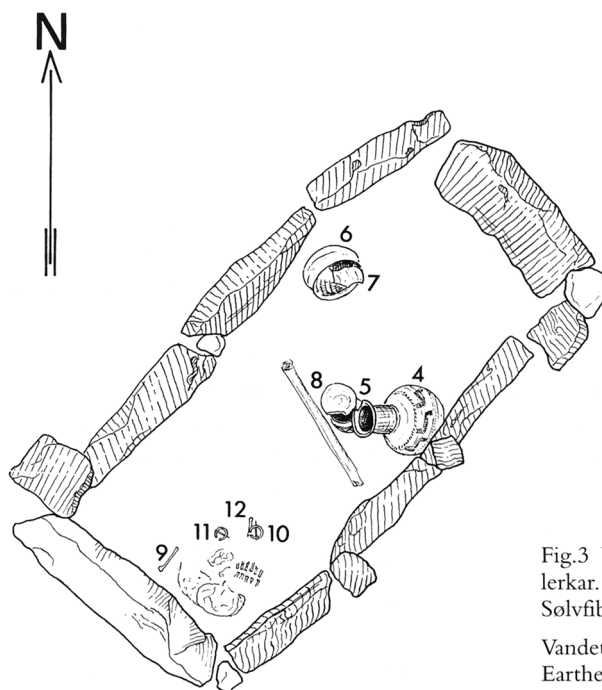

Fig.3 Vandet skole, grav 7 i plan. 1-8: lerkar. 9: Jernnål. 10-11: Ringfibler. 12: Sølvfibula. Tegning: Olfert Voss.

Vandet School, plan of grave 7. 1-8: Earthenware vessels, 9: Iron pin. 10-11: penannular brooches. 12: Silver fibula. Drawing by Olfert Voss.

Gravgodset

Lerkarsættet

I grav 7 bestod lerkarsættet af fem lerkar (fig. 4). Oven på graven fandtes ved kistens nordvestlige hjørne et fodbæger (fig. 4.2) sammen med en vase (fig. 4.1) og et lerbå (fig. 4.3). Begge kar ragede lidt op over stendækket.

I selve stenkisten stod ved kammerets nordvestlige ende et hankekar (fig. 4.6), dækket af en lerkarbund (fig. 3.7). Endelig fandtes, midt for gravens sydøstlige langside, en vase (fig. 4.4) og et hankekar (fig. 4.5) med en lerkarbund som låg (fig. 3.8). Karrenes placering i graven fremgår af fig. 3.

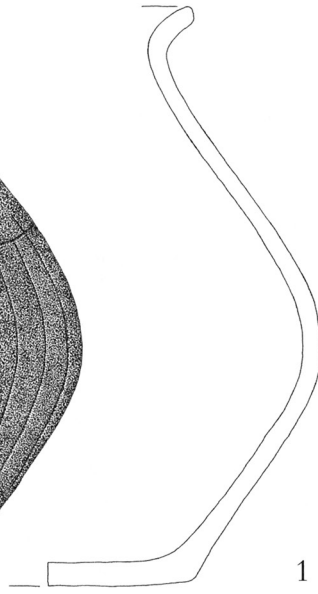
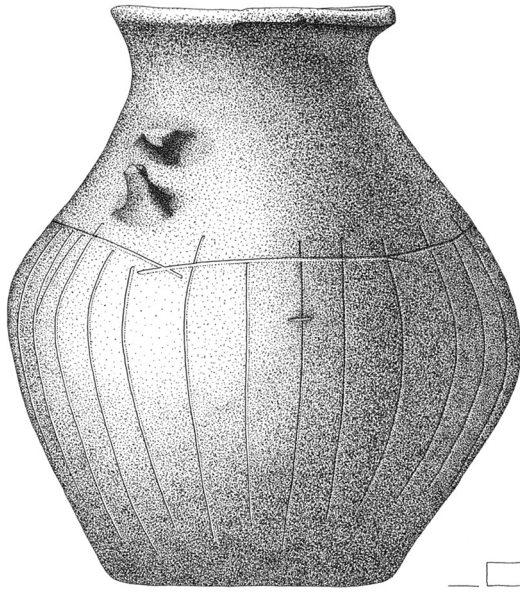
Vase (fig. 4.1). 21,8 cm høj, med let udfaldende, uforykket og ufacetteret rand og let x-formet hank, der er delvis afbrudt. Karret er 5 cm over overgangen underdel/overdel ornamenteret med en vandret streg. Herfra udgår smalle, lodrette streger, anbragt parallelt med et par cm's afstand. Stregerne fortsætter næsten helt ned til bunden. Overfladen er mørkebrun og glattet.

Fodbæger (fig. 4.2). 9,5 cm højt, med kort, uforykket, facetteret rand og let x-formet hank. Fodbægeret er omkring bugen ornamenteret med et dobbelt, vandret bånd, udfyldt med smalle, let skråstillede streger. Overfladen er glattet og chancerer fra lysebrun til mørkebrun.

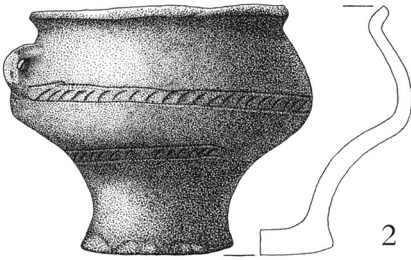
Låg (fig. 4.3). Låg af ler, 11,5-11,7 cm i diameter. Dannet af bunden af et lerkar. Låget har været anbragt på lerkar 4.2 og standfladen vendte opad. Mørkebrun, 1,2 cm tyk.

Vase (fig. 4.4). Rundbuget vase, 23,1 cm høj, med høj, udfaldende, let forykket, facetteret rand. Overgangen mellem hals og overdel er markeret med en lav vulst. Overdelen er ornamenteret med to omløbende bånd, udfyldt med smalle, skråstillede streger, som omgiver et felt med sidestillede, retvinklede mæanderhager, ligeledes udfyldt med smalle, let skråstillede streger. Underdelen er dækket af vinkelstillet kamornamentik. Bunden har standring og karret er sortglattet.

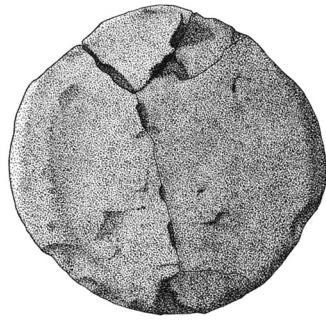
Hankekar (fig. 4.5). 7,5 cm højt med uforykket, facetteret rand og let x-formet hank. På overdelen ornamenteret med et horisontalt bånd, udfyldt med stempelornamentik. Nedenunder dette ses et dobbelt vinkelbånd, udfyldt med stempelornamentik. De to ornamentbånd er adskilt af en uornamenteret flade. Stempelornamentikken er enten udført med rullestempel/tandhjul eller et smalt stempel med seks små rektangulære tænder. Overfladen er sortglattet.

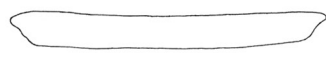
1

2

3

5

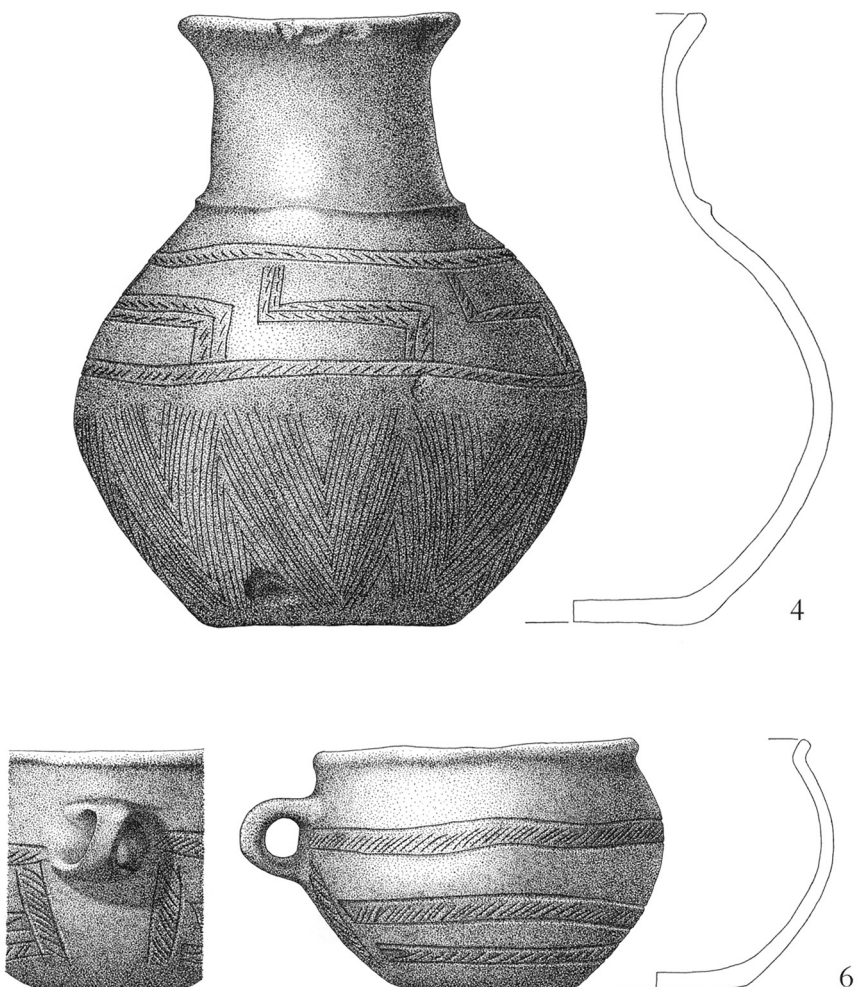

Fig.4 Lerkarsættet fra Vandet skole, grav 7. Tegning: Steen Hendriksen. 1:3.

The set of earthenware vessels from Vandet School, grave 7. Scale 1:3. Drawing by Steen Hendriksen.

Hankekar (fig. 4.6). 8,8 cm højt med let fortykket, facetteret rand og let x-formet hank. Over- og underdel er ornamenteret med tre vandrette bånd, udfyldt med smalle, let skråstillede streger. Overfladen varierer fra lysebrun til gråsort og er uglittet.

Låg (fig. 3.7). Låg af ler, ca. 11,7 cm i diameter, dannet af bunden af et lerkar. Låget lå oven på lerkar 4.6. Mørkebrun, 1,3 cm tyk.

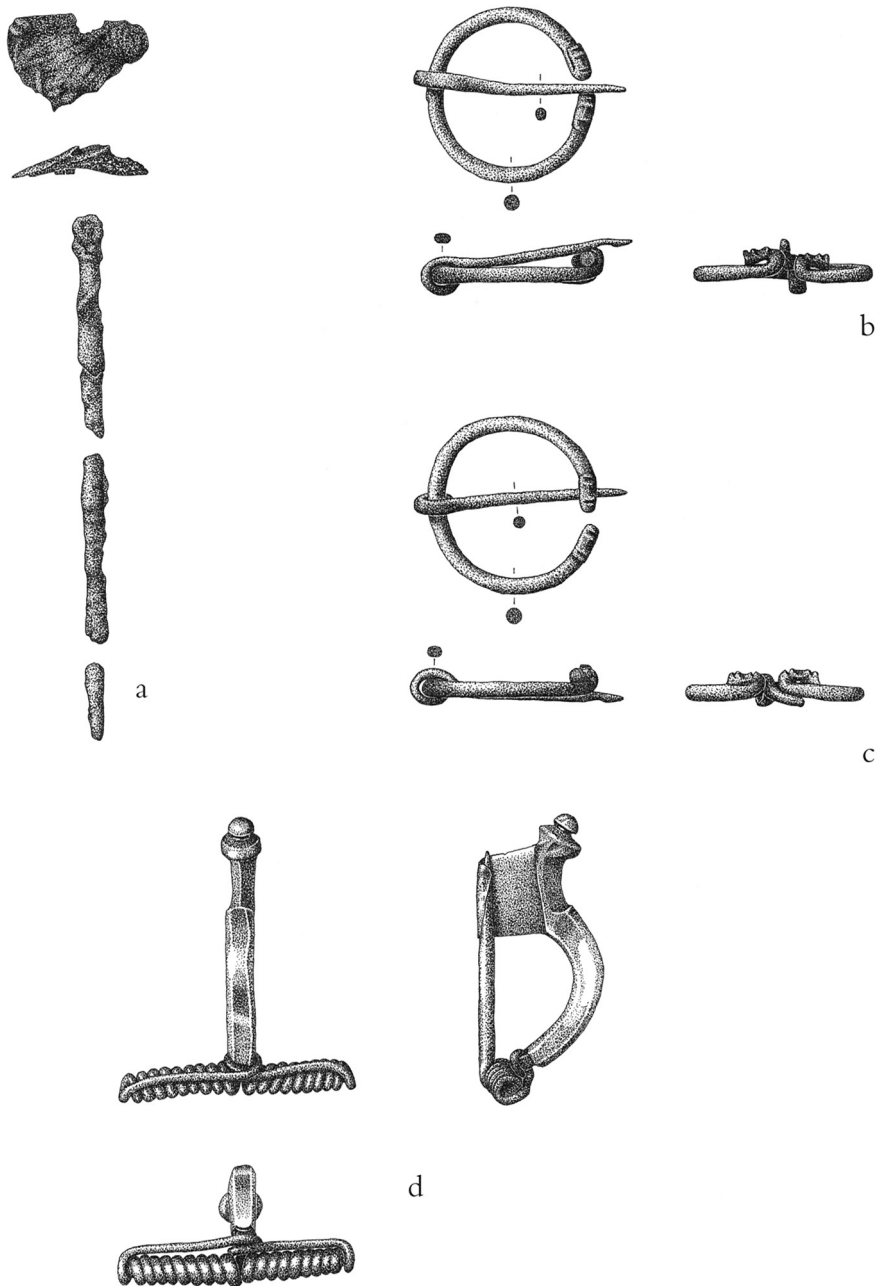

Fig.5 Personligt udstyr fra Vandet skole, grav 7. Jernnål (a). Ringfibler (b-c). Sølvfibula (d). Tegning: Steen Hendriksen. 1:1.

Personal equipment from Vandet School, grave 7. Iron pin (a). Penannular brooches (b-c). Silver fibula (d). Scale 1:1. Drawing by Steen Hendriksen.

Låg (fig. 3.8). Låg af ler, 12 cm i diameter og dannet af bunden af et lerkar. Låget var anbragt på lerkar 4.5, hvor undersiden af bunden vendte opad. Mørkebrun, 1,3 cm tyk.

Den thylandske keramik

Lerkarrene i gravene fra Vandet skole er sammenholdt med den øvrige thylandske keramik, overvejende præget af nordjyske karakteristika. Ligesom i andre egne af Jylland består keramikken i Thy af forskellige karformer: vaser, krukker, hankekar, hankekopper, fødbægre, skåle, fade og låg. Hankekarret er den almindeligste kartype i Thy, fulgt af vaser og krukker. Låg optræder både i form af karbunde og som regulært fremstillede låg.

Thy udgør øjensynligt ikke en selvstændig lokalgruppe i ældre romertid, men repræsenterer et område, som har modtaget impulser fra de omkringliggende egne.

Der findes både uornamenterede husholdningskar og fine, rigt ornamenterede kar i gravene. Gravene fra Vandet skole udmærker sig ved, at de alle indeholder rigt ornamenterede kar. Der ses her en ornamentik, hvor der indgår ornamentelementer som skraveret/stregfyldt mæander, trekantede indtryk, stempler med tre koncentriske cirkler, hægebuer og lodret afstregning af underdelen.

Især den lodrette afstregning af underdelen og mæanderen, udfyldt med skråstreger er almindelig i Thy. Skraverede vinkelbånd synes først at dukke op i sen ældre romertid og fortsætter i yngre romertid.

Stempelornamentik og trekantet pindstik er typisk for Vendsyssel, ligesom visse af karformerne vil kunne genfindes her. Andre kar såsom fødbægeret, udviser ligheder med kar fra Ringkøbingområdet eller det nordlige Midt- og Østjylland. Paralleller til vasen med vulst samt den særprægede stempel- eller tandhjulsornamentik i vinkelbånd på det ene hankekar i grav 7 fra Vandet skole, kendes hverken fra det vendsysselske eller øvrige nordjyske område. Selve sammensætningen af lerkarsættet i grav 7 med en kombination af flere forskellige lerkarformer genfindes kun i enkelte, specielt udstyrede thylandske grave og repræsenterer tilsyneladende et fremmed element. Grave med lerkarsæt bestående af forskellige lerkarkombinationer er derimod almindelige i de tilstødende egne af Jylland.

Personligt udstyr

Jernnål (fig. 5a). Jernnål med rund, halvkugleformet, hvælvet hovedplade (Beckmann gruppe III, form 49).⁷ Denne type nåle kendes også i sølv og bronze og findes i Jylland, på Fyn, i Nordtyskland og i Brandenburg.

Typen hører hjemme i hele ældre romertid indtil første halvdel af 2. årh. e.Kr. I jordfæstegravene ses fra én til fem og i et enkelt tilfælde 11

nåle liggende ved kraniet. De tolkes derfor som hårnåle eller nåle, der har fæstnet en form for beklædning til hovedet.

Ringfibler (fig. 5b-5c). De to ringfibler består af en trind, åben ring, dannet af en 1,5-2,0 mm tyk bronzetråd. Ringen har tilbagebøjede ender, udformet som stiliserede dyrehoveder. På ringen sidder en trind, bevægelig dorn. Fiblerne måler ca. 2,2-2,4 cm i diameter. Ringfiblerne er helt ens og tilhører type 1.

Lignende fibler optræder i grav 3 i Juellinge, grav 2 i Bliksbjerg I og i grav 2729 på Bordesholmgravpladsen. (Appendiks: 3,7,8). Fiblerne dateres via deres fundkontekst til første halvdel af 2. årh. e.Kr.

Sølvfibel (fig. 5d). Fibel (Almgren V:103).⁸

Fiblen har omslået tværtråd og båndformet bøjle. Den har høj nåleholder og foden afsluttet i en profileret knop.

Fiblen Almgren 103 har sin hovedudbredelse i Vendsyssel, men findes også i de sydlige Limfjordsegne samt fra Århuseggen og til Silkeborg.⁹ Fibler af ovennævnte type findes bl.a. i Østjylland kombineret med fibler af type A 28-29 og A 146.¹⁰ Den kan dateres til første halvdel af 2. årh. e.Kr.

Datering

At dømme ud fra keramikken er gravene fra Vandet skole stort set samtidige. Grav 7, der er den eneste af gravene, som indeholder fibler, dateres til første halvdel af 2. årh. e.Kr. De øvrige grave dateres generelt til slutningen af 1. årh.-begyndelsen af 2. årh. e.Kr.

Ringfibler

Grav 7, i Vandet skole er som nævnt speciel ved de to ringfibler. Ringfibler optræder for første gang i danske fund i førromersk jernalder og for at kunne afgrænse fiblerne fra førromersk og romersk jernalder fra hinanden er det nødvendigt først at gennemgå de førromerske ringfibler.

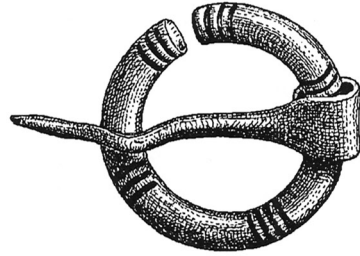
Førromerske ringfibler

De førromerske ringfibler kaldes også ringspænder eller med C.J. Beckers betegnelse; ringnåle af jysk type.

De førromerske ringfibler hører til gruppen af svært støbte bronzer og har oftest samme svulstige præg som de jævngamle halsringe. Ringfiblerne er dannet af en fladtrykt eller trind, tyk, åben bronzering. På ringen

Fig.6 Førromersk ringfibel. (Efter Müller 1888-89, Tavle III:33). 1:1.

Pre-Roman penannular brooch. Scale 1:1. (After Møller 1888-89. Tabula III:33).

sidder en affladet, bevægelig dorn, som har en bøjning på undersiden, oftest dér, hvor dornen hviler på ringen. Ringen har som regel en diameter på 2,5-3,5 cm, en enkelt måler dog 4,5 cm i diameter.

Ringens ender kan være lige afskårne, have svagt udvidede endeflader eller være afsluttet med små plader. Mest almindelig er ringe der enten er helt ornamenterede med kraftige ribber eller grupper af tæt- og tværstillede, smalle furer (fig. 6). Der findes dog også ringe, der er uornamenterede eller ornamenterede med runde stempler på oversiden. Den bagerste del af dornen kan være ornamenteret med tværrifling eller være let profileret.

De fleste ringspænder er løsfund fra mark og mose. Dertil kommer enkelte fund af ringfibler fra urnegrave og resterne af en ringfibel fra bopladsen Skorbæk Hede i Himmerland.¹¹

Fra gravene foreligger såvel parvise ringfibler samt ringfibler i kombination med andre smykkeformer, eksempelvis en K-fibel og en bæltelage fra gravpladsen Nørre Sandegård på Bornholm.¹²

Ringfiblerne kendes især fra Nord- og Midtjylland samt Vestfyn. Desuden stammer tre enkeltfund fra henholdsvis Midtsjælland, Vestsåne og Bornholm.

I det sydøstlige Holsten træffes tilsvarende ringfibler som løsfund og i urnegrave.¹³

Ringfiblerne dateres almindeligvis til førromersk jernalder periode II, mens fundene fra Skorbæk Hede og Nørre Sandegård placeres i periode IIIa.¹⁴ Der er hidtil ikke fundet ringfibler fra periode IIIb eller tidlig ældre romertid.

Germanske ringfibler og omegafibler fra romersk jernalder

Ældre romertids ringfibler adskiller sig fra de førromerske, både hvad angår form og ornamentik. Desuden er de generelt mere spinkle. Det ser således ikke ud til, at de er videreudviklede af de ældre former.

Ringfiblerne fra ældre romersk jernalder er lavet af en ring af en 2,0

mm tyk, trind bronzetråd, som omslutes af en bevægelig dorn. Ringen har en diameter på 1,7-3,0 cm. Ring og dorn er altid uornamenterede, mens ringens ender er tildannet på forskellig vis (fig.7).

- Type 1: Ringfibel med tilbagebøjede ender, udformet som stiliserede dyrehoveder. Uornamenteret (fig. 7.1).
- Type 2: Ringfibel med tilbagebøjede ender, ornamenteret med vinkelstriber (fig. 7.2).
- Type 3: Ringfibel med halvrund endeknop (fig. 7.3).
- Type 4: Ringfibel med halvrund endeplade (fig. 7.4). Pladen kan være belagt med sølvblik eller den kan have haft indlagt glasflus.
- Type 5: Ringfibel med kegleformet endeknop (fig. 7.5).
- Type 6: Ringfibel med enderne oprullet udad i spiraler (fig. 7.6).
- Type 7: Ringfibel med enderne oprullet opad i spiraler (fig. 7.7).
- Type 8: Ringfibel med lige afskårne ender (fig. 7.8).
- Type 9: Ringfibel med fortykkede ender med ribber (fig. 7.9).
- Type 10: Omegafibel m/u furer på enderne (fig. 7.10).
- Type 11: Omegafibel med halvrund endeknop (fig. 7.11).
- Type 12: Omegafibel med profilerede ender (fig. 7.12).

Der kendes ialt 61 ringfibler indenfor det nordgermanske område.¹⁵ Heraf henføres 28 til ældre romertid, 17 til yngre romertid og 16 generelt til romertid. Dertil kommer otte omegafibler fra ældre romertid (fig. 8).

Type 2, 5, 8 og 9 optræder kun i hver ét eksemplar.

Ringfibler af type 1-6 forekommer kun i ældre romertid. De findes kombineret med ældre romertids fibler bl.a. Almgren V:138 og Almgren

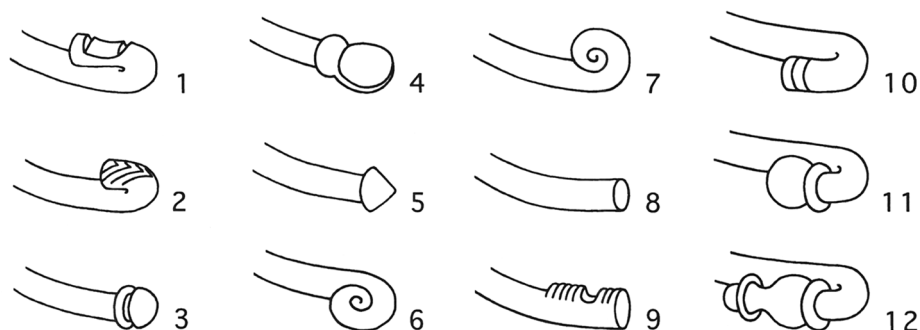

Fig.7 Germanske ringfibler og omegafibler fra romersk jernalder. Tegning: Steen Hendriksen.

Germanic penannular brooches and omega fibulas in the Northern Germanic area during Roman Iron Age (No. 1-28 in Appendix I).

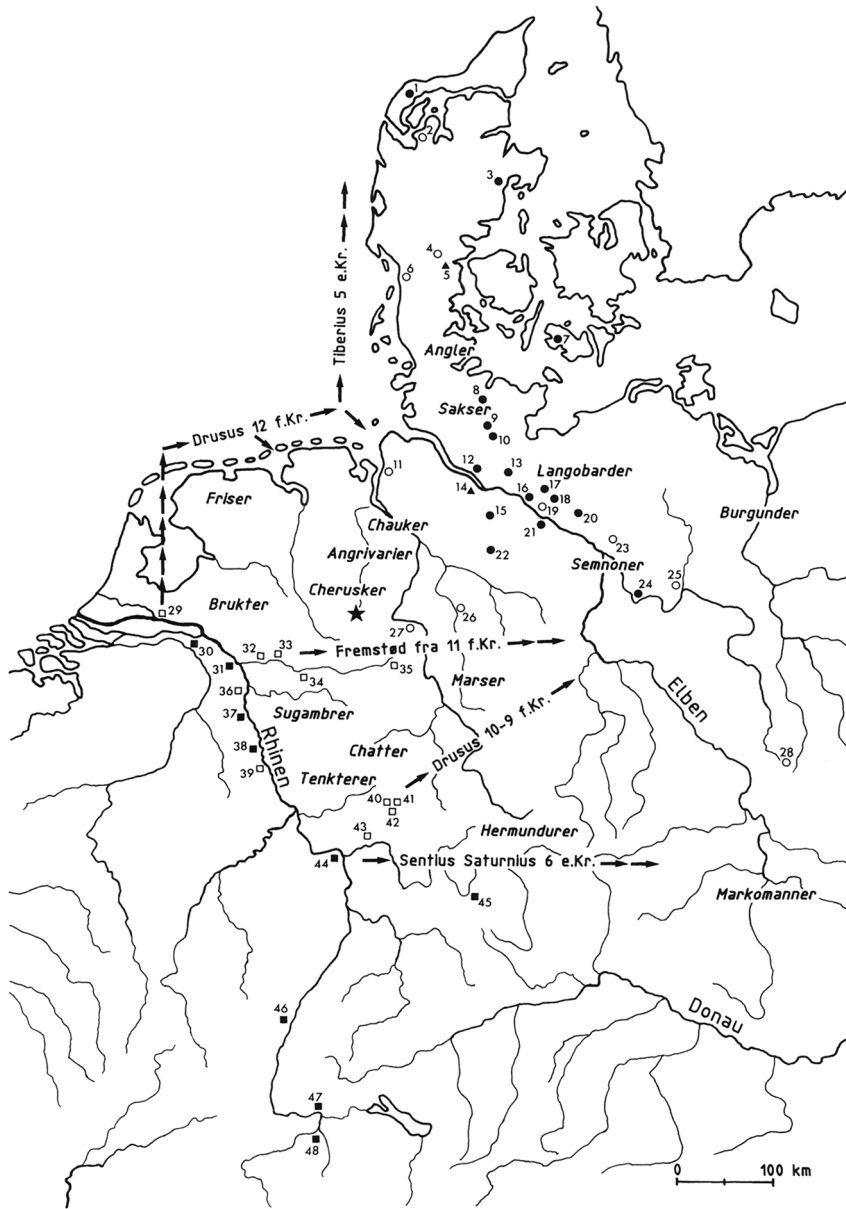

Fig.8 Udbredelsen af ringfibler og omegafibler i det nordgermanske område i romersk jernalder (Nr. 1-28 i Appendiks). Romerske militærlejre ved Rhin og Lippe i tiden Augustus til Tiberius, 19 f.Kr. til 37 e.Kr. (Nr. 29-48). ● ringfibler fra ældre romersk jernalder ○ ringfibler fra yngre romersk jernalder △ omegafibler □ romerske kasteller ■ romerske legionslejre ★ Kalkriese, kampplads år 9 e.Kr.

Roman military camps by the Rhine and Lippe from the time of Augustus until the time of Tiberius, 19 BC until 37 AD (No. 29-48). ● penannular brooches from the early Roman Iron Age ○ penannular brooches from late Roman Iron Age △ omega fibulas □ Roman citadels ■ Roman legion camps ★ Kalkriese, battle site from year 9 AD

V:144 samt andet gravgods, som daterer dem til første halvdel af 2. årh. e.Kr.

Type 7 fortsætter i yngre romertid, hvor man også finder rene yngre romertidsformer som type 8-9. Ringfiblerne bliver i yngre romertid generelt større med en diameter indtil 5,4 cm og er nu også hyppigt lavet af jern.

De fleste ringfibler fra det nordgermanske område er fra gravfund. Derudover er der fundet én ringfibel i Dankirke og én på bopladsen Feddersen Wierde.(Appendiks: 6 og 11).

I ældre romertid findes ringfibler i antallet ét til fem stk. pr. grav i både urnegrave og jordfæstegrave samt i kombination med andre fibeltyper. I yngre romertid optræder de enten parvis i rigere kvindegrave som i gravene fra Vester Lem og Vanggård, eller som eneste fibel i urnegrave.(Appendiks: 2 og 4).

Omegafiblerne er p.g.a. formen opkaldt efter det græske bogstav "omega". Omegafiblerne er nært beslægtet med ringfiblerne og har ligesom disse ringen afsluttet på forskellig vis. Ringen har en diameter på 2,4-2,9 cm.

Fra det nordgermanske område kendes kun tre fund med omegafibler. Der er dels et løsfund fra Fuhlsbüttel (type 11), dels to gravfund fra henholdsvis Drenderupskov (type 10) og Hamburg-Langembek (type 12). (Appendiks: 5, 12 og 14). Fra en jordfæstegrav i Drenderupskov stammer fire omegafibler, som var medgivet i et fodbæger. I Hamburg-Langembek fandtes en urnegrav med våben og tre omegafibler.

Begge gravfund dateres til 2. årh. e.Kr. Både omegafibler og ringfibler af type 1-7, optræder således tilsyneladende først i det nordgermanske område i 2. årh. e.Kr.

Funktion

Ringfiblernes antal og placering viser, at de øjensynligt har haft forskellige funktioner både i forbindelse med mands- og kvindedragten.

Vandet skole, grav 7 indeholder to ens ringfibler kombineret med en kraftigt profileret fibula. Ringfiblernes placering ved skuldrene viser, at de har haft samme funktion som de almindelige fibler.

Grav 3 i Juellinge rummer to forskellige ringfibler samt tre bronze-fibler af Almgren gruppe V. (Appendiks: 7). Der sad en Almgren V fibel på hver skulder og en tredje på brystet sammen med den ene af ringfiblerne. Den anden ringfibel var anbragt ved øret, muligvis i forbindelse med hovedbeklædning, sammen med to hårnåle af sølv og én af bronze.

Urnegraven fra Segeberg indeholder bl.a. en tenvægt, tre sølvhårnåle, tre sene Almgren gruppe II fibler, én ringfibel og en fibel Almgren VII:

204.(Appendiks: 9). Almgren VII fiblen antyder, at der næppe er tale om et sluttet fund. Man kan derfor heller ikke sige noget om ringfiblens funktion i denne grav.

Ringfibler kendes også fra flere mandsgrave. I Bliksbjerg, grav 2 er der fundet henholdsvis to ringfibler, kombineret med bl.a. en jernfibula, en sølvfingerring og en ragekniv. Ragekniven indikerer, at der her er tale om en mandsgrav. Også her lå fiblerne ved skulder- og øvre brystparti. (Appendiks: 3).

På Hamfeldegravpladsen optræder ringfiblerne enkeltvis i nogle urnegrave med mandsindikerende udstyr, bl.a. våben.(Appendiks: 13). Man må formode, at disse ringfibler har siddet på højre skulder som lukke i en kappe.

I urnegraven fra Hankenbostel findes en ringfibel kombineret med en Almgren V:138 fibel og et rigt våbenudstyr.(Appendiks: 22). En urnegrav fra Körchow, grav 120 rummer et rigt udstyr med bl.a to ringfibler, en Almgren V:144 fibel og våben.(Appendiks: 17).

Desuden er der to jordfæstegrave fra Marwedel som ligeledes indeholder ringfibler og rigt mandsudstyr. I grav II i Marwedel, var der ialt seks fibler, heraf fire ringfibler, som sad i en række over hinanden på venstre side af overkroppen. Derudover fandtes som løsfund en femte ringfibel. En sjette fibel af typen Almgren V var anbragt på højre skulder. Ringfiblerne kan have hørt til en brynje af læder, som blev båret under kappen. Der er dog kun spor af smalle tekstilbånd, som kan have siddet på brynjen sammen med ringfiblerne.

I Marwedel, grav I lå fire ringfibler kombineret med bl.a en Almgren IV:77 og en Almgren V:11 fibel. Der foreligger ingen oplysninger om de fire ringfiblers placering i graven, men de har sandsynligvis også tilhørt en læderbrynje. (Appendiks: 21).¹⁶ Måske har de tre omegafibler fra Hamburg-Langenbek og de fire fra Drenderupskov også siddet i en læderbrynje.(Appendiks: 5 og 14).

Ringfibler og omegafibler har sandsynligvis haft samme funktion. Fælles for ringfiblerne fra ældre romertid er, at de uafhængig af deres funktion gentagne gange træffes i våbengrave eller veludstyrede grave, hvis gravgoods vidner om kontakter til det provincialromerske område.

Provincialromerske omegafibler og ringfibler

Det ser ud til at omega- og ringfibler oprindeligt var provincialromerske former, og at visse typer blev efterlignet af germanerne i romersk jernalder. Derfor er det også vigtigt at lægge mærke til forskelle og ligheder mellem lokale og provincialromerske fibler. Jeg vil her blot vise nogle enkelte, relevante eksempler på provincialromerske omega- og ringfibler.

De fleste af disse er lavet af bronzetråd, ligesom de germanske eksemplarer. Enkelte omegafibler er dog også fremstillet af sølvtråd.

Omegafibler med profileret ring og endeknopper samt omegafibler med profileret ring og agernformede endeknopper udgør de tidligste former.

Omegafibler med agernformede endeknopper og m/u profileret ring er den almindeligste af omegafibeltyperne (fig. 9a). Den er især typisk for det germansk-rätiske Limesområde og Donauprovinserne. Typen har en lang levetid og dateres til 133 f.Kr. ?-2./3. årh. e.Kr.¹⁷ Ser vi bort fra selve omegaformen, findes der ingen umiddelbare paralleller til denne fibeltype inden for det nordgermanske område.

Omegafibler med profilerede endeknopper er hyppigst i fundkomplekser fra 27 f.Kr.-14 e.Kr. bl.a. i militærlejrene Haltern og Dangstetten. (fig. 9b).¹⁸

Denne type minder meget om omegafiblerne fra Hamburg-Langembek (Appendiks: 14). Ringen på de provincialromerske eksemplarer smaler dog til mod enderne, mens de germanske fiblers ring er jævnbred. Desuden ligner de germanske fiblers ringafslutning de profilerede hoveder, som findes på visse germanske dragtnåle og remendedopper.

Ringfibler med halvkugleformet afslutning og profileret ring med rhombisk tværsnit, dateres til 1.-2. årh. e.Kr. (fig. 9c).¹⁹ De har måske tjent som forbillede for type 3. Der er dog ingen af de germanske fibler, der har en så tyk, ornamenteret og profileret ring.

Halvkugleformede knopper findes iøvrigt også som fibelkroge på Almgren II fibler. Tilsvarende findes der Almgren II fibler med fibelkroge udformet som stiliserede dyrehoveder og dragtnåle med kegleformet hoved. Former der hører hjemme i germansk kontekst.²⁰

Til de yngste former regnes ringfibler med opad oprullede ender, med rektangulært bøjletværsnit. De dateres til 3.-4. årh. e.Kr. (fig. 9d).²¹ De må opfattes som paralleller til type 7. Disse sene ringfibler optræder både i jern og bronze, ligesom de germanske eksemplarer. Type 7 har dog i modsætning til ovennævnte fibel et rundt bøjletværsnit. Det ser således ud til at omegafiblerne efterhånden bliver afløst af ringfiblerne.

Provincialromerske omega- og ringfibler forekommer hyppigt i Syd-tyskland, Schweiz, England og Spanien. Desuden findes der nogle få eksemplarer i Holland og Frankrig. Da fiblerne træffes på lokaliteter, hvor der har været stationeret romerske tropper, har de antagelig været brugt af soldater i den romerske hær.

De tidligste omegafibler kendes fra republikanske militærlejre i Spanien. E. Fowler mener derfor, at iberiske hjælpetropper har haft dem med til det germanske Limesområde.²²

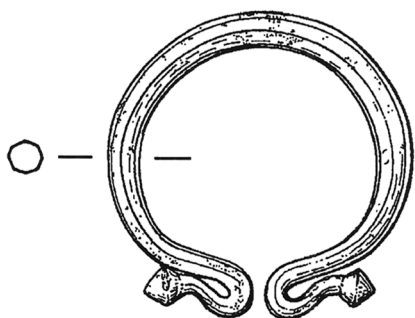

Fig.9 Provincialromerske omegafibler og ringfibler. 1:1.

Omega fibulas and penannular brooches from the Roman provinces. 1:1.

Fig. 9a: Kalkriese (Efter Franzius, G., 1992, Abb. 2.6, 352).

Kalkriese (After Franzius, G., 1992, Abb. 2.6, 352).

Fig. 9b: Vicus (landsby) ved Hüfingen (Efter Rieckhoff, S., 1975, Taf. 10:165).

Vicus (village) by Hüfingen (After Rieckhoff, S., 1975, Taf. 10: 165).

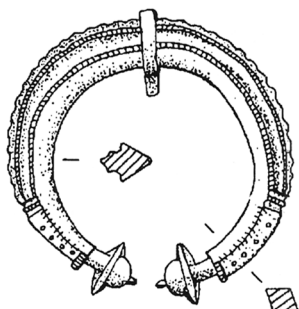
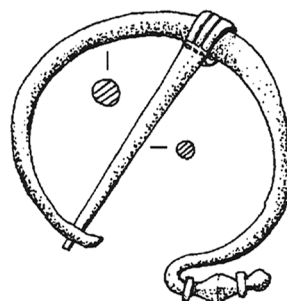
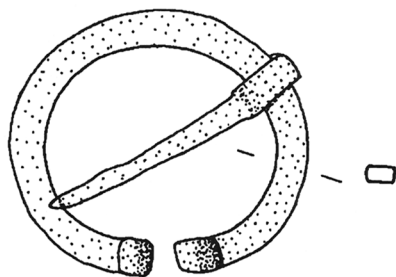

Fig. 9c: Vicus ved Hüfingen (Efter Rieckhoff, S., 1975, Taf.10:167).

Vicus by Hüfingen (After Rieckhoff, S., 1975, Taf. 10:167).

Fig. 9d: Saalburg (Efter Böhme, A., 1972, Taf.31:1226).

Saalburg (After Böhme, A., 1972, Taf. 31:1226).

De ældste omegafibler i Limesområdet optræder i de tidlige romerske militærkasteller og legionslejre ved Rhinen og floden Lippe fra tiden omkring Kr.f., hvor lejrene blev anlagt i forbindelse med de romerske fremstød mod germanerne (fig. 8). Vigtige findsteder er, udover militærlejrene, bl.a. kamppladsen Kalkriese ved Osnabrück, hvor romerne blev besejret af germanerne i år 9 e.Kr. Omegafibler træffes dog kun i få eksemplarer i tidlig ældre romertid, men bliver senere mere almindelige.

Da man i Nedergermanien i ældre romertid fortrinsvis har anvendt brandgravskik, kan man ikke se, hvordan fiblerne har været båret.²³ Gravsten og søjler fra Rhinlandet viser, at kvinderne bar dragter med to eller flere fibler. Det var germanske kvinder, som fulgte romersk skik og blev mindet med en gravsten. Samtidig var de dog fortsat iført den hjemlige fibeldragt.

På enkelte romerske soldatergravsten fra Rhinlandet ses soldater iført en kappe, som blev holdt sammen af en fibel på højre skulder. Det drejer sig her ifølge inskriptionerne om romerske legionærer.²⁴

Omega- og ringfibler er dog ikke blandt de afbildede fibeltyper. Det er umuligt at afgøre, om fibelbærerne i de romerske militærforlægninger i Limesområdet har været legionærer (dvs. romerske statsborgere) eller om det har været romerske lejetropper.

Vidnesbyrd om militær kontakt mellem romerne og germanerne i romersk jernalder i det nordgermanske område

De fleste germanske omega- og ringfibler findes i det elbgermanske område. De optræder her i mandsgrave, som kan indeholde våben og/eller et rigt udstyr. Gravgodset kan i nogle tilfælde ses som vidnesbyrd om tilhørsforhold til eller kontakt med romerske militærenheder. En kontakt der kan have udbredt kendskabet til provincialromerske fibelformer, som så er blevet efterlignet af germanerne.

På den nordtyske gravplads Hamfelde er fundet syv grave med ringfibler, hvoraf nogle også indeholder våbenudstyr. (Appendiks: 13). Gravpladsen Hamburg-Langenbek har leveret en grav med tre omegafibler, remendedopper, et bæltespænde, fuldt våbenudstyr og sporer. (Appendiks: 14). En anden urnegrav fra samme gravplads indeholdt bl.a. en romersk pilum.

Fra gravpladsen Hagenow stammer to ringbrynjer og en romersk hjelm, ligesom der er rester af en ringbrynje i en grube i Putensen.²⁵ Ringbrynjer og hjelme må anses for import og statussymboler – symboler, på en lederfunktion. De få romerske våben, der er fundet i gravfund i Det frie Germanien, må vel betragtes enten som krigsbytte, gaver eller

evt. være erhvervet ved handel. Der ses endvidere flere eksempler på våbengrave med import i Putensen og i Hagenow (grav fra 1841).²⁶ Endelig har gravpladserne Putensen og Hagenow hver leveret en løsfunden ringfibler. (Appendiks: 15 og 18).

I bl.a. de to fyrstegrave fra Marwedel optræder også ringfibler. I grav II i Marwedel fra 2. årh. e.Kr. var der ialt seks fibler, heraf fire ringfibler. Laux mener, at deres forekomst hænger sammen med en læderbrynje, som hørte til de romerske soldaters og officerers udrustning. I grav II fandtes desuden bl.a. en guldfingerring. I grav I i Marwedel lå der udover fire ringfibler bl.a. en cingulumplade, som antagelig har tilhørt et sværdbælte i stil med det cingulum, som træffes blandt det romerske fodfolk.²⁷

Sporerne fra Marwedel, grav II minder iøvrigt meget om sporerne fra Dollerupgraven, Ribe amt. Ringfiblerne ligner ringfiblen fra krigergraven i Hankenbostel. Skoknapperne fra Dollerupgraven, Bredalgraven og Marwedel, grav II er af samme type.²⁸

Ud fra udstyret kan Marwedel, grav I – II bedst sammenlignes med det i Hankenbostel og i Körchow. Disse grave adskiller sig fra andre samtidige grave i området ved, udover ringfiblerne, hver at indeholde nogle af følgende elementer: fuldt våbenudstyr, guldfingerring, sporer, drikkehorn, spillebrækker og romersk import.

I det germanske samfund ses en rangfølge med "fyrstegravene", dvs. de rige jordfæstegrave med import og uden våben i toppen af samfundet. Dernæst følger de rige grave med sporer. Sporerne repræsenterer her et værdighedstegn sammen med andet rigt gravgods.²⁹ På Hamfeldegravpladsen ses de jævne, aktive krigere, der har fået deres våben og ringfibler med i graven.

Men hvordan er disse fibler endt i de germanske grave? Ja, der er flere muligheder. I området ved den nedre Elb boede Langobarderne i tiden omkring Kr.f. (fig.8). Dette område fik første gang direkte kontakt med den romerske hær fra ca. 10 f.Kr.-5 e.Kr..³⁰ Nogle langobarder og andre germanere har på et tidspunkt været i romersk militærtjeneste.

Der kunne også være tale om romfjendtlige germanere, hvor de enkelte stammers lokale hærførere har sluttet sig sammen mod romerne. Dette gælder bl.a. ved Teuteburgerslaget. Således eksisterede der en gammel tradition med forbund mellem de germanske stammer i forbindelse med de årelange opgør med den romerske militærmagt.³¹ En sådan antiromersk sammenslutning fandt f.eks. sted i forbindelse med Markomannerkrigene (166-180 e.Kr) hvor blandt andet langobarderne, markomannerne, hermundurerne, semnonerne samt de nordlige Elbgermanere deltog i kampene.

Sandsynligvis har også sydsandinaviske stammer deltaget i kampene ved Donau.

Fremkomsten og spredningen af omega- og ringfibler skal således formentlig ses på baggrund af dels direkte kontakter med den romerske militærmagt og dels kontakter mellem stammerne indbyrdes.

Gravene fra Vandet skole i lokal, regional og international sammenhæng

Især grav 7 fra Vandet skole, men også de øvrige grave fra denne lokalitet, skal ses i sammenhæng med de få mere veludstyrede thygrave.

Der kendes ialt fem romertids våbengrave og én sporegrav fra Thy. Den ene af våbengravene, Baunehøj, fra 1. halvdel af 1. årh. e.Kr., rummer sortglittet keramik, der adskiller sig fra områdets øvrige keramik.³² Den rigeste af de thylandske våbengrave er Store Kongshøj. Det drejer sig om en højbegravelse med drikkehornsbeslag, importerede bronzekar, komplet våbenudstyr og sporer. Graven dateres til overgangen mellem ældre og yngre romertid.³³ Lerkarrene i denne grav minder i deres kombination, form og ornamentik om dem fra Dollerupgravene i Ribe Amt. Derudover er der Agerholmfundet, et ikke sluttet fund med import, våben, guldfingerring m.m. fra tidlig yngre romertid og endelig Hejrhøj med bl.a. fire lerkar, heraf ét vel med tandhjulsornamentik, våben og drikkehorn, ligeledes fra tidlig yngre romertid.³⁴ Fælles for gravene er, at de indeholder gravgods, som adskiller sig fra det sædvanlige, sparsomme udstyr i de thylandske grave.

Den gravlagte i graven fra Vandet skole, grav 7 må tilhøre den mere velstillede del af befolkningen. Graven indeholder rigt ornamenteret, til dels sortglittet keramik. Ligesom de øvrige grave fra samme gravplads indeholder rigt ornamenterede kar. Selve lerkarkombinationen i Vandet skole, grav 7 består af forskellige typer lerkar og minder om lerkarsammensætningen i f.eks. vest- og midtjyske ældre romertids grave.³⁵

Specielt for Vandet skole, grav 7 er også karret af hjemlig form, men med stempel eller tandhjulsornamentik. Fra Errindlev kendes tilsvarende et typisk Lolland-kar ornamenteret med mæander i tandhjulsornamentik. Sortglittede kar med tandhjulsornamentik fundet i Agersbøl, høj 2 og 6, Vejle amt samt i Rohøj, Skanderborg amt anses for importgods fra Elbområdet.³⁶ De er i Agersbøl, høj 2 fundet kombineret med andet importgods og blandt andet våben, spore og hjemlige kar.³⁷ I Rohøj findes de sammen med lokale østjyske kar og en guldfingerring. Kar med tandhjulsornamentik er almindelige i Elb-Havelområdet i ældre romertid og ses kombineret med ringfibler i Blievenstorf, grav 26, Hankenbostel og Hohenferchesar, grav 333. (Appendiks: 20, 22 og 24).

Vandet skole, grav 7 viser endvidere kontakt til Juellinge, grav III, hvor den ene af ringfiblerne (type 1) svarer til dem fra Thy. (Appendiks: 7). Dis-

se to kvindegrave har også anvendelsen af hårnål til fælles. Et træk der dog er ret almindeligt for periodens kvindegrave.

Den anden fibel fra Juellingegraven (type 3) genfindes i grave på Hamfeldegravpladsen, i Putensen og i Körchow grav 120.

Grave med ringfibler såsom Juellingegraven, Körchow, Hankenbostel og Marwedel, I-II hører til gruppen af rige grave fra 2. årh. e.Kr. Af rige ryttergrave kan endvidere nævnes gravene fra Bredal og Bjergelide i Vejle amt, den tidligere omtalte Dollerupgrav og Agersbøl, høj 2 samt gravene fra Brokær i Ribe amt.³⁸

Disse fællestræk blandt gravene demonstrerer interregionale kontakter i 2. årh. e.Kr. mellem germanske fyrster og landsbyledere.

Konklusion

Vandet skole, grav 7 tilhører gruppen af rigt udstyrede grave fra 2. årh. e.Kr. og overgangen mellem ældre og yngre romersk jernalder. Gravens konstruktion og orientering følger den lokale skik ligesom fiblen er nordjysk. Hårnåledragten knytter graven sammen med andre danske kvindegrave fra 2. årh. e.Kr. Lerkarsættet repræsenterer den bedste hjemlige keramik og indeholder både lokale og fremmede elementer. Hvis der er tale om tandhjulsornamentik knytter ornamentikken samt ringfiblerne graven til det elbgermanske område.

Ringfibler optræder i flere eksemplarer som gravgods i rige grave fra 2. årh. e.Kr. med våben og/ eller romersk import. Gravene fra Körchow, Hankenbostel, Marwedel, Juellinge m.fl. viser, at de hørte til den fornemme mands eller kvindes dragtudstyr i ældre romertid.

Ringfiblernes funktion har været afhængig af den dodes køn og også varieret fra område til område. Eftersom der i Danmark sker et brud i ringfibeltraditionen fra førromersk jernalder til ældre romersk jernalder, må ringfiblerne fra sen ældre romertid føres tilbage på provincialromerske forbilleder og næppe ældre lokale typer.

De har sammen med andet gravgods været materielle symboler med udtryk for social identifikation og status. Samtidig indgår nogle af dem i en militær kontekst og må ses som eksempler på indflydelse fra provincialromersk område.

Deres udbredelse antyder kontakter mellem forskellige stammer over store afstande og mellem førende lag inden for det nordeuropæiske område f.eks. mellem Jylland, Lolland og Elbområdet.

Grav 7 fra Vandet Skole tilhører gruppen af rige Thygrave og viser samtidig kontakter til de rige grave på nordeuropæisk plan i 2. årh. e.Kr.

I anden halvdel af 2. årh. e.Kr. hersker der opbrud i Det frie Germanien i form af vandringer og landnam. Dette resulterer i et pres på Limes

og Markomannerkrigene, som bl.a. må ses som udtryk for indregermanske spændinger.³⁹

Som følge af behov for militær ledelse skabes en social differentiering. Der eksisterer øjensynlig en krigeradel ved overgangen mellem 1.-2. årh. e.Kr. Tilsvarende ses også rige kvindegrave med statusindicerende gravgaver.

Fundene vidner om eksistensen af lokale ledere, knyttet sammen i indbyrdes alliancer. Der sker tilsyneladende en intensivering af dette allerede eksisterende kontaktnet i løbet af ældre romersk jernalder.

Det er på baggrund af disse begivenheder man må se de rige thygrave og øvrige specielle grave inden for det nordgermanske område fra slutningen af ældre romertid og overgangen til yngre romertid.

APPENDIKS

Katalog

Danske fund med ring- eller omegafibler fra romersk jernalder (Nr. 1-7), (fig. 8).

1. Vandet skole, grav 7, Vester Vandet sogn, Hillerslev herred, Thisted amt. Stednr. 11.02.10. NM I C J.nr. 925/59. Skeletgrav fra ældre romertid med to ringfibler af bronze, type 1. Øvrigt gravgods: Se ovenfor.
2. Vester Lem, Lem sogn, Rødding herred, Viborg amt. Stednr. 13.10.04. NM I C 13916-26. Skeletgrav fra yngre romertid med to ringfibler af bronze, type 7. Øvrigt gravgods: Rav- og glasperler, jernnagler og bronzering.
3. Bliksbjerg I, grav 2, Lisbjerg sogn, Vester- Lisbjerg herred, Århus amt. Stednr. 15.06.04. NM I C 17095-110. Skeletgrav fra ældre romertid med to ringfibler af bronze, type 1 og 7. Øvrigt gravgods: Sølvfingerring, jernfibula, s-bøjet kniv, ligerygget kniv, syl, ragekniv og otte lerkar. Litt.: Norling-Christensen, 1954, s. 42.
4. Vanggård, Lejrskov sogn, Andst herred, Ribe amt. Sb.nr. 58. Stednr. 19.01.06. Skeletgrav fra yngre romertid med to ringfibler. Kendes kun fra røntgenfotos. Øvrigt gravgods: To sølvtåringer, fibler, rav- og glasperler.
5. Rævebakken i Drenderup skov, Ødis sogn, Nr. Tyrstrup herred, Vejle amt. Stednr. 17.07.08. NM I C 27842-56. Skeletgrav fra ældre romertid med fire omegafibler af bronze. Øvrigt gravgods: Jernkniv og 9-11 lerkar. Litt.: Christensen, 1997 s. 43-49.
6. Dankirke, Vester Vedsted sogn, Ribe herred, Ribe amt. Stednr. 19.04.11. DK 0323. Boplads med ringfibler af jern, type 7, fundet i lag J fra yngre romertid. Litt.: Hansen H.J., 1990, s. 231, Fig. 20:a.
7. Juellinge grav B = grav 3, Halsted sogn, Lolland Nr. herred. Stednr. 7.04.03. NM I C 13873-80, Df. 40-42/09. Skeletgrav fra ældre romertid med to ringfibler af bronze, type 1 og 3. Øvrigt gravgods: To sølvhårnåle og én af bronze, tre bronzefibler (Alm.V: serie 8), s-formet sølvhægte, to guldfolieperler, ét lerkar. 12-15 år gammel pige. Litt.: Müller, 1911, s. 23-24.

Nord- og midttske fund med ring- og omegafibler fra romersk jernalder (Nr. 8-28), (fig. 8).

8. Bordesholm, Kr Rendsburg-Eckernförde, Holstein. Urnegrav 2729 med ringfibel af bronze, type 1 med flad bøjle. Datering: Ifølge H.E. Saggau, yngre romertid. Ringfiblen er muligvis fra sen ældre romertid. Litt.: Saggau 1986, s. 31. Saggau 1981, tavle 110.
Urnegrav 2873 med ringfibel af bronze, type 7 med flad bøjle. Datering: Ifølge H.E. Saggau, yngre romertid. Litt.: Saggau, 1986, s. 31. Saggau, 1981, tavle 114.
9. Segeberg, urnegrav 2, Kreis Segeberg. K.S. 12.112,2. Urnegrav fra romertid med ringfibel af bronzedop, type 2. Øvrigt gravgods: Tre sølvhårnåle, remendedop, bronzering, tre bronzefibler (Alm.II:28-29), sølvfibel (Alm.VII:204), tenvægt og s-bøjet kniv. Litt.: Tischler, 1937, s. 43.
10. Heidekamp, Ksp. Reinfeld, Kreis Stormarn. K.S. 12.510,12. Løsfund fra urnegravplads 1, Heidekamp. Ringfibel af bronze, type 7. Litt.: Tischler 1937, s. 43.
11. Feddersen Wierde. Ringfibel af bronze, type 6. Fundet på bopladsen, uden at man får oplyst, hvilken fase af bebyggelsen, den tilhører. Litt.: Haarnagel 1956, s. 140, Abb. 4.3.
12. Fuhlsbüttel, Kreis Hamburg. Kat. nr. 14:98:66. Urnegrav fra ældre romertid med ringfibel af bronze, type 7. Øvrigt gravgods: Bronzefibel (Alm.V:139) og bronzebeslag. Litt.: Tischler 1937, s. 70, Abb. 17.
Fuhlsbüttel, Kreis Hamburg. Uden katalognr. og bortkommet. Løsfund af omegafibel. Litt.: Tischler 1937, s. 43 og 70, Abb. 37.
13. Hamfelde, Kr. Herzogtum Lauenburg. Hamfelde, grav 39. Urnegrav med ringfibel af bronze, type 7. Øvrigt gravgods: Jernfragmenter. Datering: Romertid. Litt.: Bantelmann 1971, s. 82, tavle 5.
Hamfelde, grav 129. Urnegrav med ringfibel af bronze, type 3. Urnen er ornamenteret med rosetter i stempelornamentik. Øvrigt gravgods: Jernsaks, jernkniv, ragekniv, D-formet bæltespænde, remendedop og spore. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Bantelmann 1971, s. 93, tavle 18.
Hamfelde, grav 151. Urnegrav med ringfibel af bronze, type 3. Øvrigt gravgods: Sværd, spyd, lanse, skjold, ildstål. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Bantelmann 1971, s. 96, tavle 21.
Hamfelde, grav 239. Urnegrav med ringfibel af bronze, type 7. Øvrigt gravgods: Jernkniv. Datering: Romertid. Litt.: Bantelmann 1971, s. 108, tavle 30.
Hamfelde, grav 487. Urnegrav med ringfibel af jern, type 7. Datering: Romertid. Litt.: Bantelmann 1971, s. 140, tavle 72.
Hamfelde, grav 502. Urnegrav med ringfibel af bronze, type 7. Øvrigt gravgods: Jernkniv og jernringe med klemmer. Datering: Romertid. Litt.: Bantelmann 1971, s. 142, tavle 75.
Hamfelde, grav 509. Urnegrav med ringfibel af bronze, type 3. Øvrigt gravgods: Rundt bæltespænde, kniv, fragment af saks, jernbeslag. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Bantelmann 1971, s. 143-144, tavle 76.
14. Hamburg-Langenebek, grav + 27, kr. Hamburg. Urnegrav med tre omegafibler af bronze. Øvrigt gravgods: Spyd, skjold, sværd, fem sporer, to remendedopper og et bæltespænde. Datering: 2. årh. e.Kr. Litt.: Wegewitz 1965, s. 10-19, tavle 23.
15. Putensen, Kr. Harburg. B10. Ringfibel af bronze, type 3. Løsfund fra urnegravpladsen Putensen. Datering: Ud fra horisontalstratigrافي dateres den til begyndelsen af 2. årh. e.Kr. Litt.: Wegewitz 1972, s. 268, tavle 1.
16. Wiebendorf, grav 663, Kreis Hagenow. Urnegrav fra ældre romertid med ringfibel, type 6. Kun underdelen af urnen er bevaret. Øvrigt gravgods: Jernnittehed. Litt.: Keiling 1984, s. 60, tavle 94.
17. Körchow, grav 120, Kr. Hagenow. Urnegrav med to ringfibler af bronze, type 3. Øvrigt gravgods: Lanse, skjold, sværd, tre sporer, til dels med indlagt sølv, to knive, bronzefibel (Alm.V:144), tre remendedopper, drikkehornbeslag, bronzeøse, romersk lerbæger, spilleterninger og astragaler. Datering: 2. årh. e.Kr. Litt.: Beltz 1920/21, s. 36-93.
18. Hagenow, grav 10, Kr. Hagenow. 341. Løsfund fra urnegravplads i Hagenow. Ringfibel af bronze, type 3. Datering: Romertid. Litt.: Asmus 1938, s. 82.

19. Pritzier, Kr. Hagenow, Mecklenburg. Pritzier, grav 276. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Øvrigt gravgods: To perler. Datering: 3.-beg. 4. årh. e.Kr.
Pritzier, grav 717. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Øvrigt gravgods: Jernsyl. Datering: 3.-beg. 4. årh. e.Kr.
Pritzier, grav 779. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Øvrigt gravgods: Jernkniv, ovalt bæltespænde og trelagskam. Datering: 3.-beg. 4. årh. e.Kr.
Pritzier, grav 844. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Øvrigt gravgods: Jernkniv, to jernrør, ovalt bæltespænde. Datering: 3.-beg. 4. årh. e.Kr.
Pritzier, grav 896. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Øvrigt gravgods: To jernknive. Datering: 3.-beg. 4. årh. e.Kr.
Pritzier, Losfund R. 1045. Ringfibler af jern, type 7. Litt.: Schuldt, 1955 s.97-210. Abb. 526-527.
20. Blievenstorf, grav 269, Kreis Ludwigslust, Mecklenburg. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 6. Øvrigt gravgods: D-formet bæltespænde og bronzefragmenter. Urnen er ornamenteret med tandhjulsortamentik. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Döriges 1957, s. 52-130.
21. Marwedel, Gde. Hitzacker, Kr. Lüchow-Dannenberg. Marwedel, grav I. Skeletgrav med fire ringfibler af bronze, type 6. Øvrigt gravgods: Bronzeimport, drikkehornbeslag, bronze-/sølvfibler (Alm.V:serie 11), sølvfibler (Alm. IV:77), to sølvremendedopper, bronze- og sølvbeslag, bronzesporer, bronzesaks, knoglenål, bronzekniv, ragekniv, trækar, to lerkar med tandhjulsortamentik. Datering: De første årtier af 2. årh. e.Kr. Litt. Laux 1992, s. 152-153, 344.
Marwedel, grav II. Skeletgrav med fem ringfibler af bronze med sølvblik, type 4. Øvrigt gravgods: Bronzeimport, sølvkasserolle, sølvbæger, fragment af glaskar, to drikkehornbeslag, sølvfibler (Alm.V:serie 9), guldfingerring, fire smykkeknapper, to sporer. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Laux 1992, s. 154, 362.
22. Hankenbostel, Kr. Celle. Urnegrav med en ringfibler af bronze, type 4. Pladen har måske haft en indlægning af glasflus. Øvrigt gravgods: Spyd, lanse, sværd, skjold, sporer, bronzefibler (Alm. V:138), remsbeslag, bæltespænde af sølv, to drikkehorn, bronzeøse/si, kniv, saks, slibesten. Urnen er ornamenteret med tandhjulsortamentik. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Cossack 1977, s. 35 ff.
23. Dalhausen/Kuhbier, Kr. Pritzwalk. Dalhausen II, grav w21. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Datering: Yngre romertid. Litt.: Matthes 1931, s. 63-67.
Kuhbier, grav 160. Urnegrav med ringfibler af jern, type 7. Datering: Yngre romertid. Litt.: Matthes 1931, s. 88.
24. Fohrde/Hohenferchesar, Kr. Brandenburg. Fohrde, grav 7. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 6. Øvrigt gravgods: D-formet bæltespænde og ragekniv. Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Müller 1962, s. 4, tavle 2.
Hohenferchesar, grav 333. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 6. Urne med tandhjulsortamentik. Øvrigt gravgods: Bronzefibler (Alm.V:150) Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Müller 1962, s. 4, tavle 68.
Hohenferchesar, grav 335. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 6. Øvrigt gravgods: Bronzenål med knoglehylster. Datering: Romertid. Litt.: Müller 1962, s. 4, tavle 68.
Hohenferchesar, grav 380. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 5. Øvrigt gravgods: Bronzepincet og bronzefibler (Alm.V:124 ?) Datering: Første halvdel af 2. årh. e.Kr. Litt.: Müller 1962, s. 4, tavle 75.
Hohenferchesar, grav 392. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 6. Datering: Romertid. Litt.: Müller 1962, s. 4, tavle 77.
25. Berlin-Gatow, grav 1, Kr. Spandau. Märkisches Museum Berlin II 10.389-394. Urnegrav fra yngre romertid med ringfibler af jern, type 7 ? . Øvrigt gravgods: Skjoldbule, kniv og lerkar-skår. Datering: 3. årh. e.Kr. Litt.: Leube 1975, s.25 og 160 nr. 460.
26. WesterWanna, Kr. Handeln, Hannover. Westerwanna, grav 1054. Urnegrav med ringfibler af bronze, type 8. Datering: Yngre romertid.
Westerwanna, grav 2008. Urnegrav med bronzefibler af type 9. Datering: Yngre romertid-? Litt.: Röhrer-Ertl 1971, s. 18, tavle 1 og 5
27. Bad Pyrmont, Kr. Hameln-Pyrmont. Bad Pyrmont er en helligkilde, hvor genstande er nedlagt som offergaver ved kildens munding. Der er fundet ca. 300 fibler, tre sølvdenarer, en

bronzespiralring og andre genstande fra 1. årh. f.Kr. til tidlig 6. årh. e.Kr. Man har hidtil ikke fået de enkelte nedlægninger afgrænset og dateret. 19 af de 300 fibler er ringfibler eller Omegafibler. Provincialromerske fibelformer, bl.a. som fig. 9d., som skal henregnes til yngre romertid. De provincialromerske fibler er fundet sammen med fibler, som er karakteristiske for Elbområdet. Litt.: Articus 1983, 183-201.

28. Sorge, Kr. Zerbst, Sachsen. Urnegrave med ringfibler af bronze; 28, 34, 36, 37, 39 af type 6. Datering: Romertid. Litt.: Becker 1903, s. 1-60, tavle IV.
K.S.: Kieler Sammlung = Landesmuseum Schloß Gottorf. NM: Nationalmuseet.

Romerske militærlejre ved Rhinen og Lippe i tiden Augustus til Tiberius, 19 f.kr.-37 e.Kr.) (Nr. 29-48), (fig. 8).

Der foreligger kun informationer vedr. fibler fra nogle af lokaliteterne.

29. Vechten (Fectio). Kastel (4-5 e.kr.-69/70 e.Kr.). Fund af omegafibel. (Hanel, N. 1995, s. 45 og Taf.35).
30. Nijmegen (Noviomagus). Legionslejr (12-10 f.Kr.). Fund af omegafibel. (Haalebos, J.K. 1984-85, s. 72).
31. Xanten (Vetera I). Legionslejr (12 f.Kr.-70 e.Kr.). Fund af omegafibel. (Steiner, P. 1911, Taf. XII).
32. Holsterhausen. Kastel (12 f.Kr.-16 e.Kr.).
33. Haltern. Kastel (ca. 10 f.Kr.-9 e.Kr.). Fund af omegafibler. (Krüger, E. 1905, s. 88 og Tafel XIX). (Pereh, A. 1912, s. 106 og Tafel XVIII).
34. Oberaden. Kastel (11-7 f.Kr.). Ingen omegafibler. (Völling, T. 1994, s. 235, Tab. 18).
35. Anreppen. Kastel (-9 e.Kr.). Ingen omegafibler. (Völling, T. 1994, s. 235, Tab. 18).
36. Moers-Asberg (Asciburgium). Kastel (11 f.Kr.-83/85 e.kr.). Fund af omegafibler. (Bechert, T. 1973, s. 22, Taf. 11, 99, 101-104).
37. Neuss (Novaesium). Legionslejr (12-9 f.Kr.).
38. Köln (Apud aram Ubiorum). Legionslejr (14-30/40 e.Kr.).
39. Bonn (Bonna). Kastel (Kr.f.-30/40 e.Kr.).
40. Bad Nauheim. Kastel (-9 e.Kr.). Ingen omegafibler. (Völling, T. 1994, s. 235, Tab. 18).
41. Rödgen. Kastel (11-ca. 8 f.Kr.). Fund af omegafibel. (Völling, T. 1994, s. 235, Tab. 18).
42. Friedberg. Kastel (14-16 e.Kr.-?). Ingen omegafibler. (Völling, T. 1994, s. 235, Tab. 18).
43. Frankfurt am Main-Höchst. Kastel 12-9 f.Kr.? til 14-16 e.Kr. ?
44. Mainz (Mogontiacum). Legionslejr (13 f.Kr.-353 e.Kr.). Fund af omegafibel. (Behrens, G. 1911, s. 108-109).
45. Markbreit. Legionslejr (10 f.Kr.-9 e.Kr.). Ingen omegafibler. (Völling, T. 1994, s. 235, Tab. 18).
46. Straßburg (Argentorate). Legionslejr.
47. Dangstetten. Legionslejr (15/12-9/7 f.Kr.). Fund af omegafibel. (Fingerlin, G. 1971, s. 19, Abb. 11).
48. Vindisch (Vindonissa). Legionslejr (8-14 e.Kr.-101 e.Kr.). Fund af omegafibel. (Hauser, O. 1904, Taf. LIV).
Kalkriese. Kamplads (-9 e.Kr.). Fund af omegafibler. (Franzius, G., 1992, Abb. 2.5-6).

NOTER

- 1) Vandet skole, Vester Vandet sogn sb. nr. 106, Hillerslev Herred, Thisted amt. NM J.nr. 925/59. Tak til udgraveren Olfert Voss for tilladelse til publicering af fundet.
- 2) Lysdahl, P., 1971, s. 91.
- 3) Sellevold, B.J., 1984, s. 273.
- 4) Madsen, O., 1984, s. 163-164.
- 5) Lysdahl, P., 1971, s. 94.
- 6) Sellevold, B.J., 1984, s. 134.
- 7) Beckmann, B., 1966, s. 24.
- 8) Almgren, O., 1923, s. 53.
- 9) Lysdahl, P., 1971, s. 100.
- 10) Madsen, O., 1984, s. 72 og 208.
- 11) Hatt, G., 1938, s. 154.
- 12) Albrechtsen, E., 1954 s. 25 og Becker, C.J., 1990, s. 177.
- 13) Becker, C.J., 1961, s. 257 og Becker, C.J., 1992, s. 26.
- 14) Becker, C.J., 1961, s. 255.
- 15) Siden artiklen blev afsluttet, er der registreret to ringfibler af type 7 på Fyn. Ullerup Mark, Skamby sogn, Skamby herred. Katalognr.080507-33. Reg.nr. FSM 1693. Boplads fra ældre romersk jernalder. I kanten af en affaldsgrube fandtes et cirkulært ringspænde af bronze. Henriksen, Mogens B. m.fl. 1997, s. 201 og planche 48, s.281. Fravde, grav 60: Urnegrav med ringspænde af bronze og slaggeklump af uklart, blå glas. Albrechtsen, E., 1968 s. 65, tavle 96 h.
- 16) Laux, F., 1992, s. 330-331.
- 17) Fowler, E., 1960, s. 158; Böhme, A., 1972, s. 46; Rieckhoff, S. 1975, s. 74; Riha, E., 1979, s. 206.
- 18) Rieckhoff, S., 1975, s. 74.
- 19) Riha, E., 1979, s. 208.
- 20) Cosack, E., 1979, s. 70-75.
- 21) Böhme, A., 1972, s. 46 og Riha, E., 1979, s. 209.
- 22) Fowler, E., 1960, s. 51.
- 23) Horn, H.G., 1987, s. 299.
- 24) Behrens, G., 1926-1927, s. 51ff.
- 25) Adler, W., 1993, s. 61-279.
- 26) Laux, F., 1992, s. 371-373.
- 27) Laux, F., 1992, s. 316-375.
- 28) Mikkelsen, D.K., 1990, s. 175 og Laux, F., 1992, s. 376.
- 29) Hedeager, L. & K. Kristiansen 1982, s. 125.
- 30) Callies, H., 1995, s. 17-19.
- 31) Kühlborn, J.S., 1983, s. 143-166 og Callies, H., 1995, s. 18.
- 32) Baunehøj, Hassing sogn, Hassing herred, Thisted amt. 11.01.03. NM I C 4267-72.
- 33) Hansen, U.L., 1987, s. 427.
- 34) Agerholmfundet: Hansen, U.L., 1987, s. 427. Hejrhøj, grav A, Thisted landsogn sb. 6, Hundborg herred, Thisted amt. 11.03.09 NM I C 27401-416.
- 35) Danmarks længste udgravning 1987, s. 269.; Olesen, L.H. 1985, s. 10 og 14.
- 36) Klindt-Jensen, O., 1949, s. 180-182.
- 37) Christensen, L., 1994, s. 31-43.
- 38) Rasmussen, B., 1995, s. 39 ff.
- 39) Leube, A., 1995, s. 16-20.

LITTERATUR

- Albrechtsen, E. 1954: *Fynske jernaldergrave I. Førromersk jernalder*. København.
- Albrechtsen, E. 1968: *Fynske jernaldergrave III. Yngre romersk jernalder*. København.
- Adler, W. 1993: *Studien zur germanischen Bewaffnung*. Saarbrückener Beiträge zur Altertumskunde, 58.
- Almgren, O. 1923: *Studien über Nordeuropäische Fibelformen*. Mannus 23. Leipzig.
- Articus, R. 1983: Literaturstudien zum Fund beim Brodelbrunnen in Bad Pyrmont, Kr. Hameln-Pyrmont. *Hammaburg Vor- und Frühgeschichte aus dem niederelbischen Raum*. NF 6 1981-83.
- Asmus, W-D, 1938: *Tonwaregruppen und Stammesgrenzen in Mecklenburg während der ersten beiden Jahrhunderte nach der Zeitenwende*. Neumünster.
- Bantelmann, N. 1971: *Hamfelde, Kreis Herzogtum Lauenburg. Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein*. Offa-Bücher
- Bechert, T. 1973: *Funde aus Asciburgium*. Römische Fibeln des 1. und 2. Jh. n. Chr. aus Asciburgium, Heft 1. Neumünster.
- Becker, P. 1903: Der Urnenfriedhof von Forsthaus Sorge bei Lindau-Anhalt. *Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder*. Halle.
- Becker, C.J. 1961: *Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland*. Nationalmuseets Skrifter. Storre Beretninger VI. København.
- Becker, C.J. 1990: Nørre Sandegård, arkæologiske undersøgelser på Bornholm 1948-52. *Historisk-filosofiske Skrifter 13, Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab*, København.
- Becker, C.J. 1992: Studien zur jüngeren vorrömischen Eisenzeit auf Bornholm. *Acta Archaeologica*. vol. 63, 1992.
- Beckmann, B. 1966: Die Metallnadeln der älteren Kaiserzeit. *Saalbuch-Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums XXIII*.
- Behrens, G. 1911: Ausgrabungen im Legionskastell zu Mainz Während des Jahres 1910. *Mainzer Zeitschrift*, Jahrgang VI, 1911.
- Behrens, G. 1926-27: Fibel-Darstellungen auf römischen Grabsteinen. *Mainzer Zeitschrift 22*, 1926-27.
- Beltz, R. 1910: *Die vorgeschichtlichen Altertümer des Großherzogtums Mecklenburg-Schwerin*.
- Beltz, R. 1920/21: Das Urnengräberfeld von Körchow. *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde 85*, 1920-21.
- Böhme, A. 1972: Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums XXIX 1972*.
- Callies, H. 1995: Römer und Germanen im nördlichen Deutschland. Ralf Busch (udg.): *Rom an der Niederelbe*. Neumünster.
- Christensen, L. 1994: Ældre romertidsgravene fra Agersbøl. *Archäologie in Schleswig/Arkæologi i Slesvig 3/1993*. Kiel.
- Christensen, L. 1997: En ældre romertidsgrav med omegafibler fra Vejle amt. *Archäologie in Schleswig/Arkæologi i Slesvig 4/1995*, Haderslev Museum.
- Cosack, E. 1977: Das Kriegergrab von Hankenbostel aus der Älteren Römischen Kaiserzeit. *Studien zur Sachsenforschung 1*. Hannover.
- Cosack, E. 1979: *Die Fibeln der Älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera*. Teil I. Neumünster.
- Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*, 1987: Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber. Herning.
- Dörge, H. 1957: Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Blivenstorf, Kreis Ludwigslust. *Jahrbücher für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1957.
- Eggers, H.J. 1955: Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 2*, 1955.
- Fingerlin, G. 1971: Rheinheim – Dangstetten. Ein Legionslager aus frühromischer Zeit am Hochrhein. *Archäologische Nachrichten aus Baden*, 6. Freiburg.
- Fowler, E. 1960: The Origins and Development of the Penannular Brooch in Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society 1960*. New series, vol. XXVI.
- Franzius, G. 1992: Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht? Die Fundgegenstände aus Prospektion und Grabungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. *Germania 70*, 1992.

- Haalebos, J.K. 1984-85: Fibulae uit Maurik. *Oudheidkundige meddelingen van het Rijksmuseum*. Suppl. 65. Leiden.
- Haarnagel, W. 1956: Vorläufiger Bericht über die Wurtengrabung auf der Feddersen Wierde bei Bremerhaven. *Germania* 34. Berlin.
- Hanel, N. 1995: Vetera I. Die Funde aus den römischen Lagern auf dem Fürstenberg bei Xanten. *Rheinische Ausgrabungen*, Band 35, Köln.
- Hansen, H.J. 1990: Dankirke. Jernalderboplads og rigdomscenter. Oversigt over udgravningerne 1965-1970. *Kuml*, 1988-89.
- Hansen, U.L. 1987: *Römischer Import im Norden*. Nordiske Fortidsminder Ser. B, 10. København.
- Hatt, G. 1938: Jernalders bopladser i Himmerland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1938.
- Hauser, O. 1904: *Vindonissa. Das Standquartier römischer Legionen*. Zürich.
- Hedeager, L. & K. Kristiansen 1982: Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø. *Kuml*, 1981.
- Henriksen, Mogens B. m.fl. 1997: Fynske Jernalderbopladser, bind 1. *Skrifter fra Odense Bys Museer*, vol. 1, 1. Odense.
- Horn, H.G. 1987: *Die Römer in Nordrhein-Westfalen*. Stuttgart.
- Keiling, H. 1984: *Wiebendorf. Ein Urnenfriedhof der frühromischen Kaiserzeit im Kreis Hagenow*. 1. Katalog. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Bez. Rostock, Schwerin u. Neubrandenburg 17.
- Klindt-Jensen, O. 1949: Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age. *Acta Archaeologica* XX.
- Krüger, E. 1905: Ausgrabungen bei Haltern. Die Fundstücke aus dem grossen Lager und dem Uferkastell 1903 und 1904. *Mitteilungen der Altertums-Kommission für Westfalen*, Heft. IV. Münster.
- Kühlborn, J.S. 1983: Die Zeit der römischen Angriffe. W. Kohl (red.): *Westfälische Geschichte* 1. Düsseldorf.
- Laux, F. 1992: Überlegungen zu den germanischen Fürstengräbern bei Marwedel, Gde. Hitzacker, Kr. Lüchow-Dannenberg. *Berichte der Römisch- Germanischen Kommission* 73, 1992, s. 316-76.
- Leube, A. 1975: *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte*. Potsdam.
- Leube, A. 1995: *Semnonen, Burgunden, Alamannen. Archäologische Beiträge zur germanischen Frühgeschichte des 1. bis 5. Jahrhunderts*. Humbolt-Universität zu Berlin, 1995.
- Lysdahl, P. 1971: Vendsyssel som lokalgruppe i ældre romersk jernalder. Brudstykker. Holger Friis tilegnet på årsdagen 15 oktober 1971. *Historisk Samfund for Vendsyssel* 1971. 108.
- Madsen, O. 1984: *Sociale strukturer i ældre romersk jernalder – belyst ved et primært gravmateriale fra Skanderborg og Århus amter*. Upubl. konferensspeciale. Århus Universitet.
- Matthes, W. 1931: *Die Germanen in der Prignitz. Dalhausen, Kuhbier*. Leipzig.
- Mikkelsen, D.K. 1990: To ryttergrave fra ældre romersk jernalder – den ene med tilhørende bebyggelse. *Kuml*, 1988-89.
- Müller, S. 1888-89: *Ordning af Danmarks oldsager*. 3. Jernalderen. København.
- Müller, S. 1911: Juellingefundet og den romerske periode. *Nordiske Fortidsminder* bd. II, 1. hefte. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Müller, A.v. 1962: *Fohrde und Hohenferchesar. Zwei germanische Gräberfelder der frühen römischen Kaiserzeit aus der Mark Brandenburg*. Ebd. 3. Berlin.
- Norling-Christensen, H. 1954: *Katalog over ældre romersk jernalders grave i Århus amt*. Nordiske Fortidsminder, bd. IV, hft. 2. København.
- Olesen, L.H. 1985: Jernaldergravpladsen ved Rydhave. *Holstebro Museums Årsskrift*, 1985.
- Pereh, A. 1912: Ausgrabungen bei Haltern. Die Fundstücke der Jahre 1908-1910. *Mitteilungen der Altertums- Kommission für Westfalen*, VI.
- Rasmussen, B. 1995: Brokær. Ein Reichtumszentrum der römischen Kaiserzeit in Südwestjütland. *Acta Archaeologica*, vol. 66.
- Rieckhoff, S. 1975: Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen. *Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums* XXXII, 1975.
- Riha E. 1979: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst, Band 3. Augst 1979.
- Röhler-Ertl, O. 1971: *Untersuchungen am Material des Urnenfriedhofes von Westerwanna, Kreis Land Hadeln*. Dissertation. Universität Hamburg.
- Saggau, H.E. 1981: *Der Urnenfriedhof am Brautberg bei Bordesholm in Holstein*. 2 Katalog, Tafeln und Plan des Gräberfeldes. Offa-Bücher 48. Neumünster.

- Saggau, H.E. 1986: *Der Urnenfriedhof am Brautberg bei Bordesholm in Holstein*. 1 Text und Karten Ebd. 60 Neumünster.
- Schuldt E. 1955: *Pritzler. Ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg*. Dt. kad. Wiss. Berlin, Schr. Sektion Vor- u. Frühgesch. 4. Berlin.
- Sellevoid, B.J., U.L. Hansen & J.B. Jorgensen 1984: *Iron Age Man in Denmark. Prehistoric Man in Denmark*, vol. III. Nordiske Fortidsminder, serie B, Bind 8. Det Kgl. nordiske Oldskriftselskab. København.
- Steiner, P. 1911: *Kataloge West- und Süddeutscher Altertumssammlungen I*.
- Steuer, H. 1982: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Vadenhoeck og Ruprecht. Göttingen.
- Tischler F. 1937: *Fuhlsbüttel, ein Beitrag zur Sachsenfrage*. Forsch. Vor- u. Frühgesch. Mus. vorgesch. Altertümer Kiel 4. Neumünster.
- Voss, Olfert og Mogens Ørnes-Christensen 1948: Der Dollerupfund. Ein Doppelgrab aus der römischen Eisenzeit. *Acta Archaeologica*, vol. XIX.
- Völling, T. 1994: Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission*, Band 75.
- Wegewitz, W. 1965: *Der Urnenfriedhof von Hamburg-Langenkamp*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, Bd. 8. Hildesheim.
- Wegewitz, W. 1972: *Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kr. Harburg, Hildesheim*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen 10. Hildesheim 1973.

SUMMARY

An Early Roman Iron Age grave with ring brooches from Vandet School in Thy

This article reviews the results of the excavation of an Iron Age burial ground at Vandet School in the parish of Vester Vandet in the county of Thisted. The burial ground lies to the south of the well known Bronze Age mound of Sækhøj (fig. 1).

Construction work while building a new school led to the discovery and subsequent excavation of the burial ground in 1959. The Danish National Museum excavated seven inhumation graves which dated to the Early Roman Iron Age. The graves were built of flat limestone blocks and had a N-S orientation. The dead were laid on their right sides with their legs bent, facing East (figs. 2-3). One of the crania has signs of trepanning.

The grave goods generally consisted of pottery vessels and iron knives. However, two of the graves also contained beads: a millefiori bead and a gold foil bead. In four of the graves there were also heaps of 18-22 small stones. This type of grave is well known in the area. The pottery is mainly of

a type with stamped decoration or an incised angle or meander pattern, which does not seem to differ from the rest of the Iron Age pottery from the area.

Grave 7, however, is remarkable for its special grave goods. These consist of five earthenware vessels, an iron hair pin, two bronze penannular brooches and a silver fibula (Almgren V:103) (figs. 4-5). The grave goods indicate that the dead person was a woman belonging to the higher ranking part of society.

The set of pottery vessels includes a vessel which seems to have a cogwheel ornamentation. This ornamentation, as well as the penannular brooches, suggests a connection with the Elbe-Germanic area.

Penannular brooches occur from the Pre-Roman Iron Age through the Roman Iron Age right up to the Viking Period, when they take quite another form. Only the typology, chronology, distribution and function of Pre-Roman and Roman Iron Age

penannular brooches and the related omega fibulas will be discussed here.

The Pre-Roman Iron Age penannular brooches are different in shape and ornamentation to the brooches of the Roman Iron Age (fig. 6). It should also be noted that there are no penannular brooches from the very late Pre-Roman and the very early Roman Iron Age. There is a break in the sequence. The main area of distribution for Roman Iron Age penannular brooches is around the Elbe (figs. 7-8). The penannular brooches found in Early Roman Iron Age graves occur in varying numbers – from one to as many as five and they are associated with both inhumations and cremations and may be in a burial with other types of brooches.

During the Late Roman Iron Age penannular brooches occur either in pairs in rich female graves or as the only brooch in cremation graves. The number and location indicate that they had different functions in the male and female graves, or rather, in male and female dress. The women, for instance, wore them at the shoulder or breast or in connection with some headgear. A man may have had such a brooch to fasten his cloak or the brooch was placed on his leather armour in the grave.

In several cases, penannular brooches occur as grave goods in rich Early Roman Iron Age graves from the 2nd century AD

with weapons and/or Roman imports. For instance, they occur in the rich woman's grave no. 3 from Juellinge and the warrior graves in Marwedel and Hankenbostel, where they take the form of status symbols.

The distribution of these penannular brooches indicates a common cultural source with contacts between different tribes and leading layers of the societies across the Northern European area.

As there is a break in the penannular brooch tradition between the Pre-Roman and the Early Roman Iron Age it is suggested that the penannular brooches and omega-fibulas from the Roman Period in the North Germanic area probably have their origins in the omega-fibulas found in the Roman provinces (fig. 9). The omega fibulas from the Roman provinces mainly occur in a military context and their main distribution area is the Germanic area of Limes. Therefore, the penannular brooches and omega fibulas may be considered as yet another example of contact between the Germans and the Romans in the period around the birth of Christ and later, during the Marcomannian Wars.

Lisbeth Christensen
Haderslev Museum

Translated by Annette Lerche Trolle